

Алгебраїчні структури

A decorative horizontal band with a blue and yellow bokeh effect and dotted lines, featuring two white arrows pointing towards each other.

Модуль 4 Лекція 1

План

- ❖ Частково-впорядковані множини
- ❖ Напівгрупи та напіврешітки
- ❖ Решітки
- ❖ Групи
- ❖ Групи і гомоморфізми

Умовні позначення

- визначення

- приклад

- примітка

- важливо!

- теорема

Частково-впорядковані множини

Відношення R на множині A є відношенням порядку, якщо воно рефлексивне, антисиметричне і транзитивне. Множину A в цьому випадку називають **частково впорядкованою множиною** або **ЧВ-множиною** з порядком R .

Для підмножини B ЧВ-множини A елемент a з A називають **верхньою гранню** B , якщо $a \geq b \quad \forall b \in B$. Елемент a називають **найменшою верхньою гранню** (нвг) підмножини B , якщо: (а) a – верхня грань B ; (б) якщо будь-який інший елемент

a' множини A є верхньою гранню B , то $a \leq a'$.

Найменшу верхню грань всієї ЧВ-множини A (якщо вона існує) називають **найбільшим елементом** A .

Найбільшу нижню грань всієї ЧВ-множини A (якщо вона існує) називають **найменшим елементом** A .

Елемент a підмножини B ЧВ-множини A називають **максимальним елементом** B , якщо для будь-якого елемента $b \in B$ з того, що $b \geq a$, випливає $b = a$. Тобто, в множині B немає елемента, який був би "більшим", ніж a .

Елемент a підмножини B ЧВ-множини A називають **мінімальним елементом** B , якщо для будь-якого $b \in B$ з того, що $b \leq a$, випливає $b = a$. Тобто, в B немає елемента, який був би "менший", ніж a . Звичайно терміни "мінімальний" і "максимальний" елемент відносять до всієї множини.

Нехай $C = \{1, 2, 3\}$ і X - булеан множини C :
 $X = P(C) = \{\emptyset, \{1\}, \{2\}, \{3\}, \{1, 2\}, \{1, 3\}, \{2, 3\}, \{1, 2, 3\}\}$.

Визначимо відношення $\leq$ на множині X : $T \leq V$, якщо $T \subseteq V$.

За означенням, $\{1, 2\}$ є найбільша нижня грань для $\{\emptyset, \{1\}, \{2\}\}$, а також для $\{\emptyset, \{1\}, \{2\}, \{1, 2\}\}$. Множина $\{1, 2, 3\}$ - найменша верхня грань для X . Елемент $\emptyset$ є найбільшою нижньою гранню для всіх трьох множин.

Алгебраїчною структурою (або просто алгеброю) називається множина разом з визначеними на ній замкнутими операціями. Така множина називається основною, а множина операцій – сигнатурою.

Структури разом з теоремами, правилами обчислень і виведення іноді називають **алгебраїчною системою**.

Елемент 0 множини A називають **нулем** відносно даної операції $*$, якщо $0 * x = 0$ ($x * 0 = 0$) для будь-якого $x \in A$.

Елемент 1 множини A називають **нейтральним елементом** відносно даної операції $*$, якщо $1 * x = x$ ($x * 1 = x$) для будь-якого $x \in A$.

Напівгрупи та напіврешітки

Напівгрупа – це множина S з однією асоціативною бінарною операцією: $a * (b * c) = (a * b) * c$.

Якщо для всіх a і b з S виконується $a * b = b * a$, то множину S з оператором $*$ називають **абелевою (комутативною) напівгрупою**.

Якщо в $(S, *)$ існує елемент I такий, що $I * a = a * I = a$ для всіх a з A , то таке I називають **одиницею** напівгрупи $(S, *)$, а $(S, *)$ - називають **напівгрупою з одиницею**, або **моноїдом**.

Якщо $(S, *)$ - напівгрупа, і $S' \subseteq S$, то S' називають **піднапівгрупою** напівгрупи S , якщо $*$ - бінарна операція на S' . Це еквівалентно наступному: $(S', *)$ – піднапівгрупа напівгрупи $(S, *)$, якщо $S' \subseteq S$, і для кожних $a, b \in S'$ маємо $a * b \in S'$.

$(S, \cdot)$ - напівгрупа матриць $n \times n$ раціональних чисел з операцією $\cdot$ матриць, $(\square S, \cdot)$ - напівгрупа матриць $n \times n$ цілих чисел. Тоді $(\square S, \cdot)$ - піднапівгрупа напівгрупи $(S, \cdot)$.

$S_n^0 = \{x : x \in \mathbb{Z} \text{ і } x \geq n\} \cup \{0\}$ для $n \in \mathbb{N}$. Напівгрупа S_n^0 - комутативний моноїд з операцією $+$ цілих чисел і нейтральним 0 . $S_n^1 = \{x : x \in \mathbb{Z} \text{ і } x \geq n\} \cup \{1\}$. S_n^1 - комутативний моноїд з операцією $\cdot$ цілих чисел і одиницею. Якщо $m \geq n$, то S_m^0 - піднапівгрупа напівгрупи S_n^0 і S_m^1 - піднапівгрупа напівгрупи S_n^1 .

 Напівгрупу $\langle a \rangle$ називають **циклічною напівгрупою**, породженою елементом a .

 ТЕОРЕМА 16.1. Нехай $(S, \cdot)$ - напівгрупа і $a_1, a_2, \dots, a_k \in S$. Нехай $A = \{a_1, a_2, \dots, a_k\}$ і $A^* = \langle a_1, a_2, \dots, a_k \rangle$ - множина всіх скінченних добутків елементів $a_1, a_2, \dots, a_k$. Тоді A^* - напівгрупа і A^* - найменша піднапівгрупа напівгрупи S , що містить A .

 Напівгрупу A^* називають напівгрупою, породженою множиною A . Якщо для кожної власної підмножини B множини A маємо $B^* \neq A^*$, то A називається **мінімальною породжуючою множиною** для напівгрупи A^* .

Нехай $(S, \cdot)$ і $(T, \circ)$ - напівгрупи і $f : S \rightarrow T$ - така функція, що $f(s \cdot s') = f(s) \circ f(s')$. Функцію f називають *гомоморфізмом* з S в T .

ТЕОРЕМА 16.2. Нехай $(S, \cdot)$ і $(T, \circ)$ - напівгрупи і $f : S \rightarrow T$ - гомоморфізм з S в T . Якщо S' - піднапівгрупа напівгрупи S , то $f(S')$ піднапівгрупа напівгрупи T .

ТЕОРЕМА 16.3. Нехай $(S, \cdot)$ і $(T, \circ)$ - напівгрупи і $f : S \rightarrow T$ - гомоморфізм з S в T . Якщо T' - піднапівгрупа напівгрупи T , то $f^{-1}(T')$ - піднапівгрупа напівгрупи S .

Нехай $(S, \cdot)$ - напівгрупа і R - відношення еквівалентності на S . R має властивість: якщо $s_1 R s_2$ і $s_3 R s_4$, то $s_1 s_3 R s_2 s_4 \quad \forall s_1, s_2, s_3, s_4 \in S$. Тоді R називають **відношенням конгруентності**.

ТЕОРЕМА 16.4. Нехай $(S, \cdot)$ і $(T, \circ)$ - напівгрупи і $f: S \rightarrow T$ - гомоморфізм з S у T . Відношення R на множині S таке: $s R s'$, якщо $f(s) = f(s')$. Тоді відношення R - відношення конгруентності.

Комутативну напівгрупу $(S, *)$ називають **напіврешіткою**, якщо $a * a = a$ для всіх $a \in S$.

ТЕОРЕМА 16.5. Нехай S - напіврешітка. Відношення $\leq$ на S визначимо так: $a \leq b$, якщо $a * b = b$ для $a, b \in S$. Тоді $(S, \leq)$ - це ЧУ-множина, і $a * b$ - найменша верхня грань для a і b . Отже, $(S, *)$ - верхня напіврешітка. Аналогічно, $(S, *)$ можна розглядати як нижню напіврешітку.

Решітки

 Решітка – це множина M з двома бінарними операціями $\wedge$ і $\vee$, такими, що виконуються наступні умови (аксіоми решітки)

а) Комутативність

$$a \wedge b = b \wedge a;$$

$$a \vee b = b \vee a.$$

б) Асоціативність

$$(a \wedge b) \wedge c = a \wedge (b \wedge c);$$

$$(a \vee b) \vee c = a \vee (b \vee c).$$

в) Поглинання

$$a \wedge (a \vee b) = a;$$

$$a \vee (a \wedge b) = a.$$

Непорожню підмножину S' решітки $(S, \vee, \wedge)$ називають **підрешіткою** решітки S , якщо для всіх $a, b \in S'$ $a \wedge b \in S'$ і $a \vee b \in S'$.

Решітку $(S, \vee, \wedge)$ називають **обмеженою**, якщо множина S , як ЧВ-множина, має найменшу верхню грань (позначають 1) і найбільшу нижню грань (позначають 0). Еквівалентно, решітка обмежена, якщо існують елементи $0, 1 \in S$ такі, що $0 \wedge a = 0$ і $1 \vee a = 1$ для всіх $a \in S$.

ТЕОРЕМА 16.6. В обмежених решітках $1 \wedge a = a$ і $0 \vee a = a$ для всіх a з решітки.

Решітку $(S, \vee, \wedge)$ називають **дистрибутивною**, якщо для всіх $a, b, c \in S$ маємо $a \wedge (b \vee c) = (a \wedge b) \vee (a \wedge c)$; $a \vee (b \wedge c) = (a \vee b) \wedge (a \vee c)$.

Групи

Групою є множина G разом з бінарною операцією $\circ$ на $G \times G$, що має наступні властивості:

1. **асоціативність**: $a \circ (b \circ c) = (a \circ b) \circ c \quad \forall a, b \text{ і } c \in G$.

2. існування **одиниці**: в G існує такий елемент 1 , $\forall a \in G \quad a \circ 1 = 1 \circ a = a$.

3. існування **симетричного (оберненого, протилежного) елемента**: $\forall a \in G \exists a^{-1} \in G$, такий, що $a \circ a^{-1} = a^{-1} \circ a = 1$.

Група – це моноїд, в якому $\forall a \exists a^{-1}$ що $a * a^{-1} = a^{-1} * a = 1$.

Якщо група G має властивість $a \circ b = b \circ a \quad \forall a, b \in G$, то її називають **комутативною (абелевою)** групою.

Якщо G - група з n елементами, то n називається **порядком** групи G .

Будь-яка група є напівгрупою. Обернене не завжди вірно.

ТЕОРЕМА 16.7. Одиниця групи G єдина.

ТЕОРЕМА 16.8. В кожній групі обернений елемент для кожного елемента єдиний.

ТЕОРЕМА 16.9. Для кожного елемента a групи G $(a^{-1})^{-1} = a$.

ТЕОРЕМА 16.10. Для елементів a і b групи G маємо

$$(a \circ b)^{-1} = b^{-1} \circ a^{-1}.$$

ТЕОРЕМА 16.11. Нехай G - група і a - елемент групи G .

а) $a^n \circ a^{-n} = 1 \quad \forall n \in \mathbb{N}$.

б) $a^{(m+n)} = a^m \circ a^n$ для всіх цілих чисел n і m .

в) $(a^m)^n = a^{mn}$ для всіх цілих чисел m і n .

г) $(a^{-n})^{-1} = a^n$ для всіх цілих чисел n .

ТЕОРЕМА 16.12. Якщо a - елемент групи $(G, \circ)$ і $a \circ a = a$, то $a = 1$, одиниці групи G .

ЛЕМА. Якщо G - скінченна група і a - елемент G , то $a^s = 1$ для деякого натурального числа s .

ТЕОРЕМА 16.13. Нехай G - група і a - елемент G такий, що $a^s = 1$ для деякого s . Якщо p - найменше додатне ціле число таке, що $a^p = 1$, то $p \mid s$. Ціле число p називають **порядком** a .

Підмножина H групи G є **підгрупою** G , якщо H з тією ж самою операцією, що і G , також є групою.

Нехай $(R, +)$ - група дійсних чисел з операцією $+$. Тоді група $(Q, +)$ - раціональні числа з $+$, є підгрупою групи $(R, +)$.

Нехай $(R^+, \cdot)$ - група додатніх дійсних чисел з множенням. Група $(Q^+, \cdot)$ додатніх раціональних чисел з множенням є підгрупою групи $(R^+, \cdot)$.

 ТЕОРЕМА 16.14. Непорожня підмножина H групи $(G, \cdot)$ буде підгрупою тоді і лише тоді, коли для всіх $h_1, h_2 \in H$ $h_1 \cdot h_2^{-1} \in H$.

 ТЕОРЕМА 16.15. Якщо g - елемент групи G | $g^n = 1$ для деякого n , і p - найменше натуральне число | $g^p = 1$, тоді множина $\{g, g^2, \dots, g^p\}$ є підгрупою групи G .

 Множину $\{g, g^2, \dots, g^p\}$ називають **циклічною групою**, породженою g . Вона позначається через $\langle g \rangle$.

 ТЕОРЕМА 16.16. Нехай $(G, \cdot)$ – група і $a_1, a_2, a_3, \dots, a_k \in G$. Нехай $A = \{a_1, a_2, a_3, \dots, a_k\}$ і $A^* = \langle a_1, a_2, a_3, \dots, a_k \rangle$ - множина всіх скінченних добутків елементів $a_1, a_2, a_3, \dots, a_k$ і обернених до них. Тоді A^* - група. Більш того, A^* - найменша підгрупа групи G , що містить A .

Підгрупу A^* називають групою, *породженою* множиною A . Якщо для кожної власної підмножини B множини A маємо $B^* \neq A^*$, тоді A називають *породжуючою множиною* для A^* . Якщо множина A породжує групу G і жодна власна підмножина множини A не породжує G , тоді A називається *мінімальною породжуючою множиною* для групи G .

Для підгрупи H групи G і довільного a з G $a \circ H = \{x: x = a \circ h \text{ для деякого } h \text{ з } H\}$ називають *лівим суміжним класом* підгрупи H групи G .

ЛЕМА. Для фіксованої підгрупи H групи G ліві суміжні класи підгрупи H групи G утворюють розбиття групи G .

ЛЕМА. Якщо G - скінченна група і H - підгрупа групи G , то всі ліві суміжні класи підгрупи H групи G містять однакову кількість елементів, а саме, кількість елементів, що містяться в підгрупі H .

✓ **ТЕОРЕМА. (Лагранж)** Якщо G - скінченна група і H - підгрупа групи G , то порядок H ділить порядок G .

✓ **ТЕОРЕМА 16.17.** Якщо G - група порядку n і $a \in G$, то $a^n = 1$.

Групи і гомоморфізми

 Нехай $(G, \cdot)$ і $(H, *)$ - групи, де $\cdot$ і $*$ - операції на G і H відповідно.

Нехай $f : G \rightarrow H$ - функція. Функція f називається **гомоморфізмом**, якщо $f(g \cdot g') = f(g) * f(g')$ для всіх g і g' з G . Гомоморфізм f називається **моморфізмом**, якщо функція f - ін'єкція, **епіморфізмом**, якщо функція f - сюр'єкція, і **ізоморфізмом**, якщо функція f - бієкція.

 ТЕОРЕМА 16.18 Нехай $f : G \rightarrow H$ - гомоморфізм з групи G в групу H і 1 - одиниця групи G . Тоді $f(1)$ - одиниця групи H .

 ТЕОРЕМА 16.19. Нехай $f : G \rightarrow H$ - гомоморфізм з групи G в групу H і g' - елемент, обернений елементу g з G . Тоді $f(g')$ є елемент, обернений елементу $f(g)$ з H .

 ТЕОРЕМА 16.20. Якщо $f : G \rightarrow H$ - гомоморфізм з групи G в групу H і K - підгрупа групи H , то $f^{-1}(K)$ - підгрупа групи G .

ТЕОРЕМА 16.21. Якщо $f: G \rightarrow H$ - гомоморфізм з групи G в групу H і K - підгрупа G , то $f(K)$ - підгрупа групи H .

ТЕОРЕМА 16.22. Якщо H, J і K - підмножини групи $(G, \circ)$, то $(H \circ J) \circ K = H \circ (J \circ K)$.

Якщо H - підгрупа групи $(G, \circ)$, що має властивість $gHg^{-1} = H$ для всіх $g \in G$, то така група H називається **нормальною підгрупою**.

Нехай $f: G \rightarrow H$ - гомоморфізм з групи G в групу H . **Ядром** гомоморфізму f називається множина $\{x: x \in G \text{ і } f(x) = 1\} = f^{-1}(\{1\})$, де 1 - одиниця групи H .

ТЕОРЕМА 16.23. Ядро гомоморфізму $f: G \rightarrow H$ є нормальна підгрупа групи G .

✓ **ТЕОРЕМА 16.24.** Підгрупа H групи $(G, \circ)$ є нормальною підгрупою тоді і лише тоді, коли $gH = Hg$ для всіх $g \in G$.

✓ **ТЕОРЕМА 16.25.** Якщо H - підгрупа групи $(G, \circ)$, то $H \circ H = H$.

✓ **ТЕОРЕМА 16.26.** Якщо H - нормальна підгрупа групи $(G, \circ)$, то $abH = (aH)(bH)$ для всіх $a, b \in G$.

НАСЛІДОК. Якщо H - нормальна підгрупа групи $(G, \circ)$, то суміжні класи підгрупи H в групі G породжують групу відносно операції $(aH)(bH) = abH$. Ця група називається *фактор-групою* і позначається G/H .

НАСЛІДОК. Якщо $f: G \rightarrow G/H$ визначити співвідношенням $f(a) = aH$, то f - гомоморфізм.

Література

- ❖ Андерсон Д.А. Дискретная математика и комбинаторика: Пер. с англ. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2003. – 960 с
- ❖ Грэхем Р., Кнут Д., Паташник О., Конкретная математика. Основание информатики: Пер. с англ. – М.: Мир, 1998. – 703 с.
- ❖ Новиков Ф.А. Дискретная математика для программистов: Учебник для вузов. 3-е изд. – Спб.: Питер, 2008. – 384 с.
- ❖ Белоусов А.И., Ткачев С.Б. Дискретная математика: Учеб. для вузов. 3-е изд. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2004. – 744 с.

Дякую за увагу